

Обставини справи

Справа стосувалася заяв Уряду Грузії щодо адміністративної практики з боку Російської Федерації, що призвела до різних порушень положень Конвенції у зв'язку зі збройними конфліктами між Грузією та Російською Федерацією у серпні 2008 року.

Заява у справі була подана в контексті збройного конфлікту, який відбувся між Грузією та Російською Федерацією у серпні 2008 року після тривалого періоду постійно зростаючої напруженості, провокацій та інцидентів між двома країнами.

У ніч із 7 на 8 серпня 2008 року, після тривалого періоду постійного посилення напруженості та інцидентів, грузинські війська розпочали артилерійський наступ на м. Цхінвалі, адміністративну столицю Південної Осетії. З 8 серпня 2008 року російські сухопутні війська перетнули кордон Грузії, проїхали через Абхазію та Південну Осетію, перш ніж увійти в сусідні регіони на безспірно грузинській території.

12 серпня 2008 року під егідою Європейського Союзу між Російською Федерацією та Грузією було укладено угоду про припинення вогню, за умовами якої сторони утримуються від застосування сили, припиняють бойові дії та забезпечать доступ для гуманітарної допомоги, а також мають відійти до своїх звичайних баз, а російські військові сили – на лінії до початку бойових дій.

Через затримку в застосуванні Російською Федерацією положень цієї угоди 8 вересня 2008 року було підписано нову угоду про імплементацію угоди про припинення вогню (угода Саркозі-Медведева).

10 жовтня 2008 року Росія завершила виведення своїх військ, дислокованих у буферній зоні, за винятком с. Переві (Сачхерський район), розташованого на безспірно грузинській території, із якого російські війська вийшли 18 жовтня 2010 року.

ЄСПЛ визнав за доцільне розглянути військові операції, що проводилися під час активної фази бойових дій, окремо від інших подій, що відбулися після припинення активної фази бойових дій.

Оцінка Суду

Що стосується оцінки доказів та встановлення фактів, ЄСПЛ посилався на принципи, узагальнені в рішенні «Грузія проти Росії» (Georgia v. Russia) (I). ЄСПЛ звернув увагу на зауваження та численні інші документи, подані сторонами у справі. Він також урахував доповіді міжнародних урядових та неурядових організацій. ЄСПЛ попросив сторони надати додаткові звіти; а також урахував заяви свідків та експертів під час слухань, які відбулись у Страсбурзі від 6–17 червня 2016 року. Він заслухав пояснення загалом 33 свідків.

Активна фаза бойових дій із 8 по 12 серпня 2008 року – стаття 2 Конвенції (право на життя)

ЄСПЛ вважав, що в разі воєнних операцій, які мали місце під час міжнародного збройного конфлікту, не можна говорити про «ефективний контроль» над певною територією. Сама реальність збройного протистояння та боїв між ворожими військовими силами, які прагнуть установити контроль над місцевістю в умовах хаосу, означала, що контроль над цією областю відсутній. Це було справедливо і в цій справі, оскільки більшість подій відбувалася в районах, які раніше перебували під контролем Грузії.

Отже, ЄСПЛ акцентував увагу на тому, що сама реальність збройного протистояння та боїв між військовими силами противників, які прагнуть встановити контроль над місцевістю в умовах хаосу, означала не лише відсутність «ефективного контролю» над цією територією, але також виключала будь-яку форму «повноважень державного агента та контролю» над особами. Таким чином, він вирішив, що умови, які вона застосовувала у своїй прецедентній практиці для визначення здійснення екстериторіальної юрисдикції державою, не були дотримані щодо військових операцій, які вона мала розглянути в цій справі щодо активної фази бойових дій у контексті міжнародного збройного конфлікту. Це не означало, що держави можуть діяти поза будь-якою законодавчою базою; у такому контексті вони були зобов'язані дотримуватися досить детальних норм міжнародного гуманітарного права.

ЄСПЛ дійшов висновку, що події, які відбулися під час активної фази бойових дій (8–12 серпня 2008 року), не підпадали під юрисдикцію Російської Федерації для цілей статті 1 Конвенції, і визнав цю частину заяви неприйнятною.

Фаза окупації після припинення бойових дій (із дати укладення угоди про припинення вогню від 12 серпня 2008 року) – статті 2, 3 та 8 Конвенції та стаття 1 Першого протоколу до Конвенції

ЄСПЛ постановив, що Російська Федерація здійснювала «ефективний контроль» з урахуванням положень своєї судової практики (*Loizidou v. Turkey*, *Cyprus v. Turkey*, *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*, *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* та *Catan and Others v. Moldova and Russia*) над Південною Осетією, Абхазією та «буферною зоною» протягом періоду з 12 серпня по 10 жовтня 2008 року, дати офіційного виведення російських військ. Після цього потужна присутність Росії та залежність влади Південної Осетії та Абхазії від Російської Федерації свідчили про те, що продовжувався «ефективний контроль» над Південною Осетією та Абхазією.

ЄСПЛ дійшов висновку, що події, які відбулися після припинення воєнних дій (після припинення вогню 12 серпня 2008 року), підпадали під юрисдикцію Російської Федерації для цілей статті 1 Конвенції.

ЄСПЛ зауважив, що інформація, яка міститься в джерелах, включаючи звіти Місії ЄС зі встановлення фактів, ОБСЄ, Уповноваженого Ради Європи з прав людини, Amnesty

International та Human Rights Watch була послідовною щодо їх наявності, після припинення активних бойових дій, систематичної кампанії спалення та розграбування будинків у грузинських селах Південної Осетії та «буферної зони». Така інформація також узгоджувалась із супутниковими знімками від 9 жовтня 2008 року, які підтверджують факт спалення таких будинків. Ця кампанія супроводжувалася зловживаннями, вчиненими проти цивільного населення, і, зокрема, розстрілами. Троє грузинських свідків, заслуханих ЄСПЛ, також згадували про спалення та розграбування будинків ополченцями Південної Осетії, коли їхні села перебували під російським контролем, і про зловживання проти грузинського цивільного населення.

ЄСПЛ повторив, що адміністративна практика визначається не лише «повторенням актів», але й «офіційною толерантністю»: «протиправні дії допускаються тоді, коли керівники тих, хто безпосередньо відповідає за це, хоча й обізнані про такі дії, не вживають заходів для їх покарання або недопущення їх повторення; або що вищий орган влади, зважаючи на численні звинувачення, проявляє байдужість, відмовляючи в будь-якому адекватному розслідуванні їхньої істинності чи хибності, або що в судовому процесі відмовляють у справедливому розгляді таких скарг» (див., наприклад, рішення *Georgia v. Russia* (I)).

Хоча деякі показання свідків указували на те, що часом російські війська втручалися, щоб припинити зловживання проти цивільного населення, у багатьох випадках російські війська були пасивно присутні під час сцен мародерства. Незважаючи на розпорядження збройних сил Росії щодо захисту населення та проведення миротворчих та правоохоронних операцій на місцях, ужитих російськими органами влади заходів було недостатньо для запобігання стверджуваним порушенням. Це може вважатись «офіційною толерантністю» російських органів влади, про що також свідчить той факт, що вони не проводили ефективних розслідувань стверджуваних порушень.

ЄСПЛ постановив, що в нього є достатньо доказів, які дозволяють йому, поза розумними сумнівами, дійти висновку про існування адміністративної практики, що суперечить статтям 2 та 8 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції щодо вбивства цивільних, а також підпалів та пограбувань будинків у грузинських селах у Південній Осетії та в «буферній зоні». Ураховуючи ступінь серйозності скоєних зловживань, які можуть бути кваліфіковані як «нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження» внаслідок почуття болю та переживань з боку потерпілих, які були визначені як етнічна група, ЄСПЛ встановив, що ця адміністративна практика також суперечила статті 3 Конвенції. Правило вичерпання національних засобів правового захисту не застосовувалося там, де було встановлено існування адміністративної практики.

Отже, мало місце порушення статей 2, 3 та 8 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції, і Російська Федерація є відповідальною за ці порушення.

Поводження із цивільними затриманими та законність їх утримання – статті 3 та 5 Конвенції

ЄСПЛ зазначив, що не оскаржувався факт того, що 160 грузинських цивільних осіб, більшість із яких були людьми похилого віку, а третина з них – це жінки, були затримані збройними силами Південної Осетії в підвальному приміщенні «Міністерства внутрішніх справ Південної Осетії» в м. Цхінвалі приблизно між 10 і 27 серпня 2008 року. Оскільки грузинські цивільні особи були затримані переважно після припинення військових дій, ЄСПЛ дійшов висновку, що вони потрапляли під юрисдикцію Російської Федерації.

Показання цивільних громадян Грузії щодо умов їх утримання відповідали інформації в різних джерелах, доступних ЄСПЛ. Керівник «ізолятора» визнав під час заслуховування свідків, що підвал «Міністерства внутрішніх справ Південної Осетії» не був призначений для розміщення такої кількості затриманих. Чоловіки та жінки утримувались разом упродовж певного часу, не було достатньо ліжок та не було дотримано основних санітарно-гігієнічних вимог.

Незважаючи на те, що пряма участь російських військ не була чітко продемонстрована, той факт, що грузинське цивільне населення потрапляло під юрисдикцію Російської Федерації, означав, що остання також несли відповідальність за дії органів влади Південної Осетії. Хоча вони були присутні на місці події, російські війська не втручалися, щоб запобігти поведженню, на яке скаржилися.

ЄСПЛ дійшов висновку, що існувала адміністративна практика, що суперечить статті 3 Конвенції, щодо умов утримання близько 160 цивільних громадян Грузії та вчинення принижуючих дій, що спричинили їм незаперечні страждання, і їх слід розцінювати як нелюдські та такі, що мають нелюдське чи принижуюче людську гідність поведження. Відповідно до практики ЄСПЛ, правило вичерпання національних засобів правового захисту не застосовувалося там, де було встановлено існування адміністративної практики.

Отже, мало місце порушення статті 3 Конвенції, і Російська Федерація є відповідальною за це порушення.

За інформацією Уряду-відповідача, цивільні громадяни Грузії були затримані з міркувань власної безпеки через можливі напади південних осетинів, які прагнули помститися грузинам за напад на м. Цхінвалі. Таке обґрунтування, яке, крім того, фактично оскаржувалося, не було прийняте як підставу для затримання. До того ж затриманим не було повідомлено про причини їх арешту й затримання.

ЄСПЛ дійшов висновку, що існувала адміністративна практика, що суперечить статті 5 Конвенції, щодо свавільного затримання цивільних осіб Грузії в серпні 2008 року і що Російська Федерація є відповідальною за це порушення.

Поводження з військовополоненими – стаття 3 Конвенції

ЄСПЛ зазначив, що випадки жорстокого поводження та катувань військовополонених військами Південної Осетії згадувались у різних доступних йому джерелах. Під час заслуховування свідків у м. Страсбурзі двоє свідків докладно описали поводження, яке було застосовано до них із боку південноосетинських, а також російських військових сил.

ЄСПЛ вважав, що він мав достатньо доказів для висновку, що грузинські військовополонені стали жертвами поводження, завданого військами Південної Осетії, що суперечить статті 3 Конвенції. Незважаючи на те, що пряма участь російських військ не була чітко продемонстрована у всіх випадках, той факт, що військовополонені потрапляли під юрисдикцію Російської Федерації, означав, що остання також несла відповідальність за дії сил Південної Осетії. Хоча російські сили були присутні на місці події, вони не втручалися, щоб запобігти оскаржуваному поводженню.

ЄСПЛ встановив, що жорстоке поводження з грузинськими військовополоненими повинно розглядатися як катування у значенні статті 3 Конвенції. Такі дії були особливо серйозними з огляду на те, що вони були вчинені проти військовополонених, які мали особливий статус із захистом згідно з міжнародним гуманітарним правом.

ЄСПЛ дійшов висновку, що існувала адміністративна практика, що суперечить статті 3 Конвенції щодо актів катувань, жертвами яких стали грузинські військовополонені.

Отже, мало місце порушення статті 3 Конвенції, і Російська Федерація є відповідальною за це порушення.

Свобода пересування переміщених осіб – стаття 2 Протоколу № 4 Конвенції

Інформація в різних джерелах, доступних ЄСПЛ, була послідовною щодо відмови органів державної влади у Південній Осетії та Абхазії дозволити повернення багатьох етнічних грузинів до своїх домів, навіть якщо деякі повернення в регіоні Ахалгорі були дозволені. У м. Женеві тривали переговори з метою пошуку політичного рішення. Тим часом *de facto* органи державної влади Південної Осетії та Абхазії і Російської Федерації, яка мала ефективний контроль над цими регіонами, мали відповідно до положень Конвенції зобов'язання надати можливість жителям грузинського походження повернутися до своїх домів.

ЄСПЛ дійшов висновку, що існувала адміністративна практика, що суперечить статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

Ситуація щодо неможливості громадян Грузії повернутися до своїх домів усе ще не була врегульована станом на 23 травня 2018 року, на час розгляду справи по суті.

Отже, було порушення статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції принаймні до 23 травня 2018 року, і Російська Федерація є відповідальною за це порушення.

Право на освіту – стаття 2 Першого протоколу до Конвенції

ЄСПЛ вважав, що він не мав у своєму розпорядженні достатньо доказів, щоб поза розумним сумнівом зробити висновок про те, що мали місце випадки, які суперечать статті 2 Першого протоколу до Конвенції. Отже, порушення цієї статті не було.

Зобов'язання провести розслідування – стаття 2 Конвенції

ЄСПЛ дійшов висновку, що Російська Федерація зобов'язана була провести адекватне й ефективне розслідування не лише подій, які відбулися після припинення бойових дій, але й подій, які відбулися під час активної фази бойових дій.

Ураховуючи ступінь небезпеки злочинів, які були стверджувано скоєні під час активної фази бойових дій, а також масштаби та характер порушень, установлених під час окупації, ЄСПЛ констатував, що розслідування, проведене органами російської влади, не відповідало вимогам статті 2 Конвенції.

Отже, мало місце порушення статті 2 Конвенції в її процесуальному аспекті.

Ефективні засоби правового захисту – стаття 13 Конвенції

З огляду на вищезазначені висновки ЄСПЛ постановив, що немає необхідності в окремому розгляді скарги Уряду-заявника за статтею 13 Конвенції у поєднанні зі статтями 3, 5 та 8 Конвенції та статтями 1 та 2 Першого протоколу до Конвенції та статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

Стаття 38 Конвенції (розгляд справи)

Дослідивши документи, подані до ЄСПЛ на його прохання Урядом-заявником, ЄСПЛ встановив, що він виконав своє зобов'язання співпрацювати відповідно до статті 38 Конвенції.

Уряд-відповідач відмовився подавати «військові звіти» на тій підставі, що такі документи становлять «державну таємницю», незважаючи на домовленості, запропоновані ЄСПЛ щодо подання неконфіденційних витягів. Вони також не подавали до ЄСПЛ жодних практичних пропозицій, які б дозволили їм виконати свій обов'язок співпраці, зберігаючи таємницю певних відомостей. Отже, ЄСПЛ встановив, що Уряд-відповідач не виконав свого зобов'язання надавати ЄСПЛ всі необхідні засоби, виконуючи його завдання щодо встановлення фактів справи, як того вимагає стаття 38 Конвенції.

Висновок

ЄСПЛ:

визнав події, які відбулися під час активної фази бойових дій (8–12 серпня 2008 року) такими, що не підпадають під юрисдикцію Російської Федерації для цілей статті 1 Конвенції, та визнав цю частину заяви неприйнятною.

Визнав, що події, які мали місце після припинення бойових дій (з дати укладення угоди про припинення вогню від 12 серпня 2008 року), підпадають під юрисдикцію Російської Федерації для цілей статті 1 Конвенції, і відхилив попереднє заперечення Уряду-відповідача щодо цього.

Дійшов висновку, що мала місце адміністративна практика, що суперечила статтям 2, 3 та 8 Конвенції і статті 1 Першого протоколу до Конвенції стосовно вбивств цивільного населення, підпалів та розграбування будинків у грузинських селах у Південній Осетії та «буферній зоні», і відхилив попереднє заперечення Уряду-відповідача про невичерпання національних засобів правового захисту.

Визнав, що ув'язнення цивільних громадян Грузії південноосетинськими силами в підвалі «Міністерства внутрішніх справ Південної Осетії» в м. Цхінвалі приблизно в період із 10 по 27 серпня 2008 року підпадало під юрисдикцію Російської Федерації для цілей статті 1 Конвенції та відхилив попереднє заперечення Уряду-відповідача щодо цього.

Визнав, що мала місце адміністративна практика, що суперечить положенням статті 3 Конвенції, щодо умов ув'язнення близько 160 цивільних громадян Грузії та учинення дій із метою їх приниження та спричинення страждань та які повинні розглядатися як нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, і відхилив попереднє заперечення Уряду-відповідача про невичерпання національних засобів правового захисту щодо цього.

Визнав, що мала місце адміністративна практика, що суперечить статті 5 Конвенції, щодо свавільного затримання цивільних громадян Грузії в серпні 2008 року, та відхилив попереднє заперечення Уряду-відповідача про невичерпання національних засобів захисту щодо цього.

Визнав, що грузинські військовополонені, які були затримані у м. Цхінвалі між 8 та 17 серпня 2008 року військами Південної Осетії, підпадали під юрисдикцію Російської Федерації для цілей статті 1 Конвенції, та відхилив попереднє заперечення Уряду-відповідача щодо цього.

Визнав, що мала місце адміністративна практика, що суперечить статті 3 Конвенції стосовно актів катувань грузинських військовополонених, та відхилив попереднє зауваження Уряду-відповідача про невичерпання національних засобів правового захисту щодо цього.

Визнав, що громадяни Грузії, яким було відмовлено в поверненні до Південної Осетії чи Абхазії підпадали під юрисдикцію Російської Федерації та відхилив попереднє зауваження Уряду-відповідача щодо цього.

Визнав, що мала місце адміністративна практика, що суперечить статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції щодо неможливості громадян Грузії повернутися до своїх домівок, та відхилив попереднє зауваження Уряду-відповідача про невичерпання національних засобів правового захисту.

Відсутність порушення статті 2 Першого протоколу до Конвенції (право на освіту).

Вказав про наявність у Російської Федерації процесуального обов'язку за статтею 2 Конвенції проводити адекватне та ефективне розслідування не лише щодо подій, які відбулися після припинення бойових дій (з дати укладення угоди про припинення вогню від 12 серпня 2008 року), а також подій, що відбулися під час активної фази бойових дій (із 8 по 12 серпня 2008 року), та відхилив попереднє заперечення Уряду-відповідача щодо цього.

Порушення статті 2 Конвенції в її процесуальному аспекті (право на життя).

Установив, що держава-відповідач не виконала своїх зобов'язань за статтею 38 Конвенції.

Рішення в цій справі ухвалене Великою Палатою 21 січня 2021 року та є остаточним.